

Жељко М. Будимир*

МАКРОРЕГИОНАЛНО ГЕОПОЛИТИЧКО СТРУКТУРИСАЊЕ СВЕТА: АКТУЕЛНОСТ МАКИНДЕРОВЕ ХАРТЛЕНД КОНЦЕПЦИЈЕ

Сажетак

Хартленд теорија је класично геополитичко учење које је формулисао Британац Хелфорд Макиндер пре више од једног века. Ова геополитичка теорија спада у најзначајнија геополитичка учења уопште, чија је актуелност константа више од стотину година. Основна структура доктрине копнене моћи дата је у Макиндеровом учењу, које је пресудно утицало на спољнополитички приступ поморских држава према евроазијским државама, а нарочито на дефинисање односа између Велике Британије и САД према Русији. Кључне константе англо-америчког геополитичког и геостратегијског мишљења су у великој мери завештање доктрине копнене моћи Х. Макиндера. Макиндер је у свом геополитичком опусу пророчки најавио главне геополитичке и геостратегијске изазове поморској моћи у 20. и 21. веку. Хартленд теорија је у геополитичкој анализи референтна тачка од Николаса Спајкмана па до Роберта Каплана.

Кључне речи: геополитика, геостратегија, копнена моћ, осовински регион, хартленд, тампон зона

* Магистар политичких наука, Бања Лука.

Развој доктрине копнене моћи

Геополитика је као ретко која научна дисциплина имала трновит пут афирмације у свету науке. У време настанка геополитике крајем 19. и почетком 20. века долази до процвата универзитета и природних наука у Западној Европи. Геополитика настаје у окриљу германске научне традиције, а немачка наука је међу првима усвојила географију као научну дисциплину која се почела изучавати на универзитетима. Немачки географ Фридрих Рацел (1844-1904) се означава као отац геополитике, иако он сам не користи термин геополитика, већ политичка географија. Творац термина геополитика је шведски научник Рудолф Кјелен (1864-1922) који је тај појам први пут употребио 1899. године. Нова наука привукла је пажњу тиме што је њен предмет проучавања био до тада мало приметна географска димензија државе, те положај државе у светској политици. Мултидисциплинарни приступ нове научне дисциплине подстиче интелектуалну знатижељу широм Европе.

У англо-америчкој научној мисли крајем 19. века стасавало неколико научника који развијају потпуно оригиналне и револуционарне геополитичке теорије. Ту се посебно издваја учење америчког адмирала Алфреда Мехена (1840-1914), који је творац доктрине поморске моћи, теоријског полазишта на основу којег су се САД развијале као глобални „играч“. Такође, значајни су радови Николаса Спајкмена (1893-1943), који спада међу најзначајније англо-америчке теоретичаре геополитике. Спајкмен је развио концепт интегрисане моћи, комбинујући геополитичке концепције Мехена и Макиндера. Међутим, у историји геополитике издваја се дело британског географа Хелфорда Зона Макиндера (*Halford John Mackinder, 1861-1947*). Иако не спада у саме осниваче ове дисциплине, према мишљењу многих теоретичара, Макиндер је дао највећи допринос њеном развоју. Његови радови спадају међу најутицајније у читавој историји геополитике.

Макиндерово геополитичко учење носи кључну разлику у односу на остала класична геополитичка учења јер његова геополитичка анализа има глобални геополитички карактер. Глобалним приступом Макиндер покушава да пружи свеобухватну слику светске политике и да пружи гло-

бални поглед на међународна дешавања. Основна идеја Макиндровог учења огледа се у тези да се почетком 20. века завршава доба доминације поморских држава (епоха Колумба), и да се равнотежа снага помера у корист копнене моћи – евроазијских држава, првенствено Русије. До промене у дистрибуцији моћи, према Макиндровом схватању, може доћи захваљујући развоју транспортних технологија, а нарочито захваљујући развоју железничког саобраћаја на пространству Евроазије.

Своју геополитичку концепцију Макиндер је формулисао у моменту када су поморске силе суверено доминирале Планетом, али су, истовремено, уједињена Немачка, као снажна индустријска државе у средишту Европе, те све амбициознија Руска империја, са жељом да избије на топла мора, алармирале да је неопходно редефинисање геостратегијских циљева Велике Британије као највеће поморске силе.

У геополитичком и геостратегијском погледу, Макиндер је био знатно испред свога времена, што се најбоље види по каснијем прихватању његовог геополитичког обрасца од стране најширег круга теоретичара који су се бавили геополитиком. У англо-америчкој геополитичкој мисли прво прихватање Макиндрове геополитичке концепције може се препознати код америчког професора холандског порекла Николаса Спајкмена. Макиндрова теорија представља „угаони камен“ и у делима савремених теоретичара и практичара англо-америчке геополитике и геостратегије, као што су Хенри Кисинџер, Збигњев Бжежински, Колин Греј, Самјуел Хантингтон, Соул Коен, Роберт Д. Каплан, Ричард Куглер и други.

Макиндер је пре нешто више од једног века представио своју Хартленд теорију која ће постати „осовина“ око које ће се вртети будућа кретања у геополитици и геостратегији, упркос великим променама на технолошком плану. Хартленд теорија постала је референца сваке темељне геополитичке анализе све до данашњих дана, било да се на њу гледа афирмативно или критички. Својом концепцијом копнене моћи Макиндер је несумњиво поставио темеље англо-америчке геополитичке и геостратегијске мисли. Значај његовог дела можда најбоље описују речи великана науке о међународним односима Француза Рејмона Арона који је изјавио:

„У нашем веку је Енглеz Макиндер допринео више од било кога другог популарности геополитике.“¹

Мекиндерова биографија: геополитички изводи

Хелфорд Макиндер је дипломирао на Оксфорду 1885. године и започео каријеру као наставник на вечерњим радничким школама које су почеле да се појављују у Великој Британији крајем 19. века, као истурена одељења великих универзитета. Макиндер је након дипломирања постао члан престижног Краљевског географског друштва (*Royal Geographical Society*),² посредством кога је афирмисао своје најзначајније геополитичке и геостратегијске идеје. Годинама је био директор Оксфордске школе географије (*Oxford School of Geography*), као и чувене Лондонске школе економије (*London School of Economics*). Био је активан и у практичној политици, где је као заступник у Британском парламенту провео дванаест година. Из тог периода најзапажени је његов одлазак у Русију 1919. године, где је, као Високи британски комесар, требало да помогне организацију Белог покрета и да усклади његове операције са савезничком помоћи у борби против болшевика.

Своја највећа дела Макиндер је написао између 1900. и 1943. године. Најпознатије дело „Географска осовина историје“ („*The Geographical Pivot of History*“), по коме ће постати светски познат геополитичар, представио је 1904. године. Тезе из чланка потом разрађује и проширује у књизи *Демократски идеали и реалност* (*Democratic Ideals and Reality*), која је објављена 1919. године, а настала је под снажним утицајем резултата тек завршеног Првог светског рата и из потребе пројектовања геополитичке будућности света и Европе. Још једну корекцију своје основне геополитичке концепције из 1904. године, Макиндер је учинио у јеку Другог светског ра-

1 Арон Р.: *Мир и рат међу нацијама*, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад, 2001., стр. 215.

2 Краљевско географско друштво (Royal Geographical Society /RGS/, London), било је врло утицајна институција у Великој Британији. Његово чланство било је шаролико, од авантуриста, путописаца и теренских истраживача, до високих владиних званичника и професора универзитета.

та, 1943. године, када је за амерички часопис *Спољни послови* (*Foreign Affairs*) написао чланак „Савршени свет и победа мира“ („The Round World and Wining the Peace“). То је био последњи рад из геополитике који је Макиндер написао пре своје смрти 1947. године.

*Геополитичке и геостратегијске идеје
Х. Макиндера*

„Географска осовина историје“

Макиндер је основу свога геополитичког учења изнео на предавању одржаном у Краљевском географском друштву 1904. године, под називом „Географска осовина историје“. Предавање је касније у форми научног чланка (тзв. *Осовински чланак*, *Pivotal Paper*) публиковано у угледном британском часопису *Географски журнал*.³ У овом чланку изложио своју револуционарну идеју о крају епохе коју он назива „епохом Колумба и која је трајала последњих четири стотине година.“⁴ Епоха Колумба подразумева потпуну премоћ поморске моћи Западне Европе на планетарном нивоу, која траје од првих прекоморских открића Колумба, Васка де Гаме и осталих великих помораца, па до задњих експедиција Нансена и Скота на Арктику и Антарктику.⁵

Сходно томе, Макиндер је поделио читаву историју света на три геополитичка раздобља:

1. Епоха пре Колумба. У њој народи који припадају периферији Евроазије, на пример Римљани, живе под сталном претњом да буду освојени од сила Осовинског региона. За Римљане су то били Германи, Хуни, Алани, Параћани итд. За средњовековну екумену то је златна хорда.

3 Mackinder, H.: “The Geographical Pivot of History”, *Geographical journal* 23, (Reprinted, *The Scope and Methods of geography and Geographical Pivot of History*, RGS, London , 1969, p. 421-437.)

4 Mackinder H.: „The Geographical Pivot of History“, in: (Additional Papers), *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996, p. 175.

5 Макиндер мисли на експедиције с краја 19. и почетком 20. века светски познатих поларних истраживача, Норвежанина Фритјофа Нансена (*Fridtjof Nansen*) и Британца Роберта Фалкона Скота (Robert Falcon Scott).

2. Епоха Колумба. У том раздобљу представници Унутрашњег или маргиналног полумесеца крећу у освајање непознатих територија планете и при том нигде не наилазе на озбиљан отпор.
3. Епоха после Колумба. Више не постоје неосвојене земље. Динамичке пулсације цивилизација осуђене су на сукоб увлачећи све народе на земљи у свемирски грађански рат.⁶

Према Макиндеровом учењу, свет постаје затворени политички систем – модерно речено свет постаје глобализован. Макиндер је први научник који геополитичке процесе анализира из глобалне перспективе. У таквом затвореном (глобалном) политичком систему долази до промене односа снага. По више параметара, поморска моћ чији је представник Велика Британија, постаје све инфериорнија у односу на затворени осовински регион Евроазије који контролише Русија, као најважнија копнена сила. Ова промена равнотеже моћи, по Макиндеру, наступа након револуције у технологији транспорта копном, односно након што је Русија изградилa Транссибирску железницу која је интегрисала огромна пространства Евроазије.

Оно по чему је Макиндерова геополитичка концепција представљена у чланку „Географска осовина историје“ остала упамћена јесте географска подела света на три велика стратешка макрорегиона. Полазиште поделе је *Осовински регион (Pivot area)*, који је центар његове географске шематизације. Тај регион чини само језгро Евроазије и налази се под контролом Русије. Око њега се у облику концентричних кругова шире *Унутрашњи или периферни полумесеца (Inner or Marginal Crescent)* који чине „Немачка, Аустрија, Турска, Индија и Кина“⁷ и *Спољни или острвски полумесеца (Outer or Insular Crescent)* који сачињавају „Велика Британија, Јужна Африка, Аустралија, Сједињене Државе, Канада и Јапан.“⁸ Овај „концентрично-хијерархијски“ поглед на свет у чијем центру се налази замишљена „осовина историје“ и око ко-

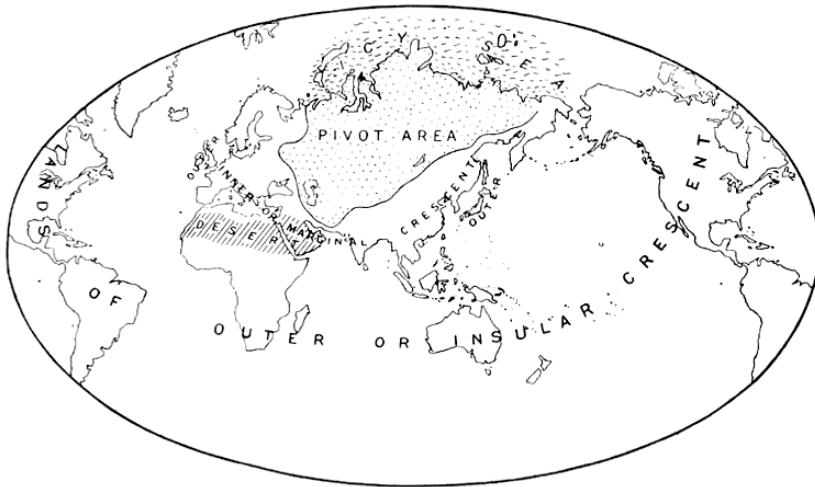
6 Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 53.

7 Mackinder H.: „The Geographical Pivot of History“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 191.

8 Ibidem, p. 191.

је се врти читава историја човечанства, има следеће основне карактеристике:

- Осовински регион је изразито судбински везан за копно,
- Спољашњи или острвски полумесец је судбински везан за море,
- Унутрашњи или периферни полумесец налази се под снажним утицајем друге две зоне, и судбински је везан и за копно и за море. (карта 1)

Карта 1 - Природни размештај светске моћи из 1904. године⁹

Централни положај по овој Макинדרовој географској шеми је најповољнији, али „централност“ је релативан појам који у сваком конкретном географском контексту може да варира. Међутим, са планетарне тачке гледишта, у центру света лежи Евроазијски континент¹⁰ а у његовом средишту Осовински регион, који је најповољније географско полазиште за контролу света. Осовински регион има централну позицију на евроазијском континенту слично централној позицији коју Немачка има у Европи. Прецизније одређивање ареала *Географске осовине историје* Макиндер даје у својим мапама.

9 Карта преузета из Mackinder H.: „The Geographical Pivot of History“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 190.

10 Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, op. cit., стр. 48.

По Макиндеровом учењу кључна физичко-географска црта *Осовинског региона* јесте да је потпуно недоступан са мора, јер ниједна његова велика река не долази до отвореног мора. До појаве авијације, поморске силе су директно на Осовински регион могле да утичу само онолико колико је био домет њихове бродске артиљерије. Због наведених карактеристика, овај регион, сматра Макиндер, увек се чинио интересантним за сваку силу који жели да оствари планетарну доминацију, јер је он, по његовој геополитичкој концепцији, „природно седиште светске моћи.“¹¹

Унутрашњи или периферни полумесец се налази између ова два супротстављена пола, тако да је под сталним утицајем и копнене, али и водене „стихије“. Цивилизације које настају на рубу Евроазије, по Макиндеру, спадају у флувијалне цивилизације, а то су цивилизације на обалама великих река које се уливају у отворена мора. Унутрашњи или периферни полумесец је простор који је до данас најгушће насељен простор на свету. У том простору се дешавају најдинамичније промене и процеси у људској историји.

Спољни или острвски полумесец је потпуно спољна зона у односу на евроазијски континент, и то не само у географском већ и у културном и политичком смислу. Као што је Осовински регион недоступан воденим путем, тако је острвски полумесец недоступан копненим путем. Ова две геополитичке целине су се развијале одвојена један од друге. Међутим, до контакта ипак индиректно долази преко периферног полумесеца, који је класична мостовско-контактна зона између сила копна и сила мора.

Хартленд-теорија

Хартленд теорија (Hartland theory) је најзначајнија Макиндерова геополитичка мисао, где су сабране све његове идеје и промишљања о глобалним геополитичким процесима. Представљена је 1919. године у књизи *Демократски идеали и реалност (Democratic Ideals and Reality)*, што је Макиндеров најобимнији рад који се бави геополитичким и геостратегијским питањима. У суштини, *Хартленд теорија* није донела ништа ново што већ није било постављено у у

11 Mackinder H.: *The Geographical Pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 190.

чланку „Географска осовина историје“. Концепцијски посматрано, Хартленд теорија била је само (пост)ратна дорада тзв. Осовинског чланка, прилагођена историјском контексту краја Првог светског рата.

У овом раду Макиндер осмишљава и нове геополитичке ентитете, као што су *Светско острво (World Island)*, затим уместо *Осовинског региона* користи неологизам *Хартленд (Heartland)*. Ново у овом раду јесте геостратегијска концепција *Тампон држава (Buffer states)* у Источној Европи. Сви побројани термини које Макиндер користи у својим радовима, ушли су у класични геополитички вокабулар, тако да је данас тешко и замислити неку глобалну геополитичку анализу без ових термина.

Светско острво (World Island) је један од најзначајнији геополитичких ентитета који је Макиндер развио у свом геополитичком учењу. Светском острву претходи термин Евроазија која је дефинисана у тзв. Осовинском чланку. Макиндер термин Евроазија користи како би означио највећу копнену масу на свету која је од стратегијског значаја за светску доминацију. Евроазија, по Макиндеру, настаје географском симбиозом Европе и Азије кроз непрестану историјску интеракцију. Она је симбол је копнене моћи у геополитици. Евроазију Макиндер узима као платформу на којој развија геополитичку доктрину копнене моћи, апострофирајући да се за њу води непрестана борба између копнене и поморске моћи.

Комплетна Макиндерова анализа копнене масе Европе, Азија и Африке као јединственог Великог острва, своди се на закључак да је Светско острво најбогатија и најсигурнија глобална поморска база, а у поређењу са њом све друге поморске базе имају другоразредни значај. Као припадник народа чија је земља у то време највећа поморска империја, он изводи закључак да се мора спречити „да се највећи део Великог континента једног дана нађе под влашћу једног центра и који би могао да послужи као база за изградњу непобедиве поморске силе“¹² Доминацију поморских сила, по његовом учењу, чека изазов на мору ако дође до геостратегијског интегрисања Светског острва.

■■■■■■■■■■

12 Ibidem, p. 51.

Хартленд је нови појам који је Макиндер увео 1919. године. У ствари, то је редефинисани назив за „природно седиште светске моћи“¹³, како је назвао Осовински регион. Овај појам је обележио целокупно Макиндерово геополитичко учење. Суштински, он не мења своју геополитичку поставку из тзв. Осовинског чланка – он је само дорађује у складу са новим историјским реалностима на крају Првог светског рата. Хартленд је увећани Осовински регион, од кључног значаја за контролу над Светским острвом.

Хартленд је дефинисан на неколико начина, а један од најчешћих начина одређивања особености Хартленда јесте његова физичко-географска изолованост од отворених мора и океана, а тиме и његова недоступност за поморске силе. Такође, то је и везивање његове судбине за сливове највећих евроазијских река. Макиндер оваквим приступом жели да простор Хартленда окарактерише као сувоземни, у којем је излазак на отворена мора унутрашњим пловним путевима немогућ, док је пенетрација спољашње поморске силе кроз пловне путеве неизводљива. Он Хартленд поставља као стратегијски концепт и симбол без чврстих и јасно дефинисаних граница.

Геостратегија тампон-зона

Макиндер у својој теоријској поставци из 1919. године укључује Источну Европу у састав Хартленда. Иако није тачно омеђио овај простор, западну границу Хартленда одредио је као простор између Балтичког и Црног мора. Источна Европа је улазила и излазила из стратегијских пројекција Хартленда у Макиндеровим радовима. У његовој концепцији она је плацдарм за експанзију Запада према копненим силама Евроазије. Колики значај Макиндер даје Источној Европи најбоље се види кроз његов троделни слоган:

*Ко влада источном Европом доминира Хартлендом,
Ко влада Хартлендом доминира Светским острвом,
Ко влада Светским острвом доминира светом.*¹⁴

Крај Првог светског рата донео је нове могућности за стратегијско преуређење Источне Европе. Према Макинде-

13 Ibidem, p. 190.

14 Ibidem, p. 106.

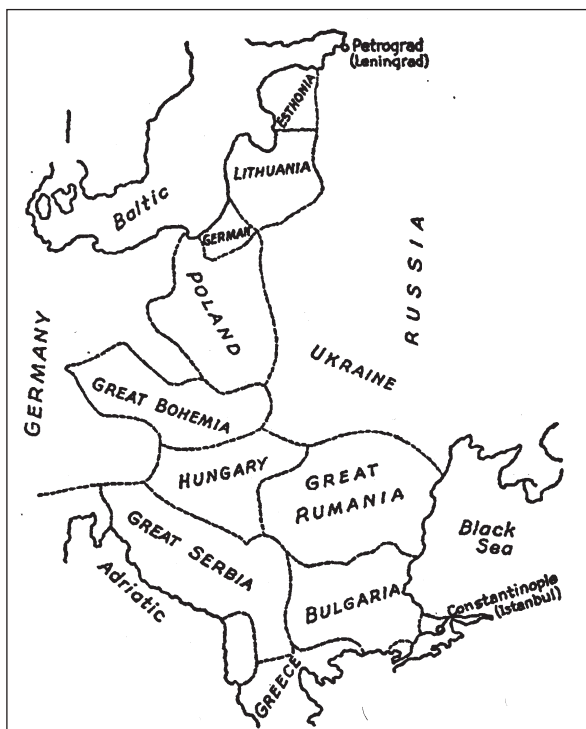
ровој поставци, Источну Европу требало би поделити између независних држава који неће улазити ни у немачки ни у руски државни систем, већ ће саме чинити трећи самостални државни простор. Тај простор између Немачке и Русије у геостратегијском смислу је *тампон зона (buffer zone)*, која обухвата негерманске народе у појасу између Балтика и Црног мора. Ову тампон зону, по Макиндеровом виђењу, попуњавају следећи народи: Пољаци, Чеси, Словаци, Мађари, Срби, Хрвати, Словенци, Румуни, Бугари и Грци. Он сматра да ови народи не могу самостално да играју значајнију улогу у новом послератном европском поретку, али повезани у један стратегијски низ (кордон) имали би пресудну улогу у обуздавању и контролисању копнене моћи на Великом континенту. Тампон зону требало би да чине независне државе приближне по снази, и које се „готово сигурно неће удруживати у ма ком циљу осим одбране, а са друге стране ти народи се толико разликују било од Немаца или од Руса да им можемо веровати да ће пружити отпор било ком од два велика суседа.“¹⁵

Сличан облик државног уређења Источне Европе усвојен је на Париској мировној конференцији. Париска конференција је прихватила право народа на самоопредељење као један од темељних принципа формирања нових држава на развалинама пропалих европских царстава. Самоопредељење народа Источне Европе уклапало се у Макиндерову „виталну потребу“ за кордоном независних држава између Немачке и Русије. Тампон зона у Источној Европи била је бараж против интегрисања моћи евроазијских копнених сила, било кроз експанзију стожерне земље преко Источне Европе у зону *Унутрашњег или периферног полумесеца* или кроз експанзију из Централне Европе ка срцу великог континента. Према Макиндеровом учењу, простор Источне Европе требало је да добије улогу у складу са његовим стратегијским значајем „јер би његово запоседање могло да омогући или пак спречи глобалну доминацију једне силе“.¹⁶ Тампон зона у Источној Европи посматрана је и кроз улогу „санитарног кордона“ према комунистичкој Русији, али њена улога у иде-

15 Ibidem, p. 121.

16 Ibidem, p. 121.

олошком запречавању комунизма је тек другоразредна у односу на њену геостратешку улогу. (карта 2)

Карта 2 – Тампон зона у Источној Европи на крају Првог светског рата¹⁷

Из наведеног би могло да се закључи да је стратегија тампон зона коју је Макиндер развио у Хартленд теорији заживела у периоду између два светска рата, а колико је била успешна у реализацији своје примарне функције, можда је најбоље показала историја након немачког напада на Пољску 1. септембра 1939. године што је био повод за Други светски рат. Након Другог светског рата, тампон зона је померена на запад јер су државе Источне Европе биле у саставу комунистичког блока. Окончањем Хладног рата и изласком држава Источне Европе из совјетске орбите, у академским круговима на Западу поново се оживљава Макиндерова стратегија тампон зона. Баражна улога држава Источне Европе

17 Карта преузета из Mackinder H.: „The Geographical Pivot of History“, in: (Additional papers), Democratic Ideals and Reality, op. cit., p. 115.

присутна је и данас, само овај пут према Руској Федерацији. Стварање тампона према савременој руској држави најочитије се огледа у ширењу Северноатлантске алијансе на исток. Савремена сучелавања у вези ракетног штита (ПРО) такође потврђују да запречна улогу држава Источне Европе према главној држави Хартленда опстаје.

„Амфибијско тројство“

Макиндер је 1943. године у јеку Другог светског рата написао чланак „Савршени свет и победа мира“ („The Round World and Winning of the Peace“) за престижни амерички часопис *Спољни послови (Foreign Affairs)*. Овај рад представља ажурирање његовог промишљања о светској стратегији. Овај пут не додаје простору Хартленда нове макрорегионе, него простор источно од велике сибирске реке Јенисеј одваја од Хартленда. Ту нову стратегијско-географску реалност Макиндер назива *Леналенд (Lenaland)*, по централној реци те области Лени. Простор Леналенда требало би посматрати у општем геостратегијском контексту СССР, који је посебно дошао до изражаја у току Другог светског рата. Он сматра да се Хартленд у потпуности поклапа са границама СССР осим у његовом далекоисточном делу. Леналенд дефинише као неприступачну и сурову територију где се налазе планине, долине и висије скоро потпуно прекривене четинарском шумом. Чисто геополитички посматрано, овај простор Источног Сибира искључио је из Хартленда и сврстао га у стратегијску зону *Унутрашњег или периферног полумесеца* тј. у приобални простор. Тиме је знатно појачан корпус поморских сила и ослабљен корпус копнених сила.

Као противтежу совјетском Хартленду, Макиндер уводи још један геополитички појам – *Средишњи Океан (Midland Ocean)*. Средишњи океан обухвата „Северни Атлантис са зависним морима и речним базенима.“¹⁸ У стратешком погледу, овај концепт обухвата три елемента: „мост-обран у Француској, ушанчен аеродром у Британији и резерву радне снаге, агрокултуре и индустрије у источном делу САД и Канаде.“¹⁹ Овим геополитичким приступом он прави

18 Mackinder H.: „The Round the World and the Winning of the Peace“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 204.

19 Ibidem, p. 204.

и гекултурну и идеолошку базу за настанак атлантске заједнице која ће постати главни ослонац поморских сила у току Хладног рата. Поморска моћ тако добија и неопходну копнену надоградњу за коју ће касније *Џефри Слоан (Geoffrey Sloan)* исправно да констатује: „амфибијско тројство и положај ова три елемента значи да се ослонац моћи још једном померио на запад (ка САД примедба Ж.Б.).“²⁰ Макиндер у овом чланку одређује СССР као „копнену силу у стратешки најјачој дефанзивној позицији;“²¹ Хартленд и даље остаје кључна област за контролу Евроазије, али са искључиво дефанзивним карактеристикама, односно „Хартленд је највећа природна тврђава на земљи.“²²

Макиндрове идеје у савременој англо-америчкој геополитици и геостратегији

Макиндер је умро у само предвечерје Хладног рата, али је његов геополитички и геостратегијски концепт тек у току Хладног рата заживео у пуном смислу. Теоријску основу сукоба између САД и СССР, као два геополитичка поретка, осмислио је амерички отправник послова у Москви, Џорџ Кенан, који је у фебруару 1946. године издиктирао комунике од 8.000 речи Вашингтону познат по називу *Дуги телеграм (The Long Telegram)*.

Хладноратовски сукоб се представљао кроз идеолошки дуализам Исток-Запад, јер је геополитичко одређење хладноратовског сукоба било неподобно. Наиме, геополитика је након Другог светског рата прикована на стуб срама због нацистичке злоупотребе. Дефинисање сукоба је ишло кроз идеолошку призму, иако је његова права природа била испуњење Макиндровог учења о глобалном сукобу сила копна и мора. „Геополитички посматрано, чинило се да је тек сада на светској сцени до краја у Макидеровом смислу, искристалисан сукоб између копнене (СССР) и поморске силе (САД). Овладавањем евроазијским копном, односно спречавање

20 Geoffrey Sloan, „Sir Helford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now“, in: Colin Gray, Geoffrey Sloan, *Geopolitics, Geography and Strategy*, p. 25.

21 Mackinder H.: „The Round the World and the Winning of the Peace“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 201.

22 Ibidem, p. 201.

доминације над њиме, били су принципијелни циљеви ова два геополитичка дива.²³

Међутим, идеолошко-теоријска основа хладноратовског сукоба била је политика или стратегија обуздавања (*containment policy; strategy of containment*) коју је развио Џорџ Кенан.²⁴ Политику обуздавања чине три фундаментална принципа. Први принцип је онемогућавање, на било који начин, совјетске доминације над целином евроазијског копна. Други принцип је потреба успостављања глобалне равнотеже снага у свету. Трећи принцип је примена стратегије обуздавања у ободним областима Евроазије.

Први принцип политике обуздавања потпуно је у складу са Макиндеровим „геополитичким заветом“ из 1904. године да се мора спречити „да се највећи део Великог континента једног дана нађе под влашћу једног центра и који би могао да послужи као база за изградњу непобедиве поморске силе.“²⁵ Хартленд се након Другог светског рата нашао под политичком контролом Москве, а у савезу са НР Кином формиран је највећи копнени геополитички ентитет свих времена – Сино-Совјетски савез.²⁶ У сличном тону Кенан констатује, да је срж проблема у „спречавању сабирања војно-индустријског потенцијала целокупне евроазијске копне масе под једну моћ, која прети острвским или поморским деловима глобуса.“²⁷

До нарушавања глобалне равнотеже снага, према геополитичком приступу, долази уколико би СССР као највећа копнена сила и његови савезници искористили неисцрпне ресурсе Евроазије за изградњу поморске флоте и тиме угрозили владавину поморских сила на светским морима и дуж ивичног дела Евроазије. Главна теза Макиндрове Хартленд теорије јесте чување глобалне равнотеже снаге између сила

23 Вуковић Н.: *Логика империје*, Нација прес, Београд, 2007. стр. 125.

24 „X“: „The Sources of Soviet Conduct“, *Foreign Affairs* 25, 1947, p. 572.

25 Mackinder H.: „The Geographical Pivot of History“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 51.

26 Руско-кинески споразум, познат и као Сино-совјетски савез, потписан у Москви 14. фебруара 1950. године као уговор о тридесетогодишњем пријатељству и међусобној сарадњи, укључивао је заједничку одбрану у случају агресије на једну од земаља.

27 Kennan G.: *Realities of American Foreign Policy*, W.W. Norton & Company, New York, 1966, p. 65.

копна и мора, које су се најчистије дефинисале по геополитичком обрасцу након Другог светског рата.

Војни аспект стратегије обуздавања се састојао у формирању *запречног прстена* (*containment ring*) око Евроазијске копнене масе и активној партиципацији у пружању отпора у совјетском притиску на обод Евроазије. Наведени принцип се слагао са Макиндеровом поделом света на географске макрорегионе од којих је кључна област за контролу²⁸ над Хартлендом, *Унутрашњи или маргинални полумесеци*“ или како га је Спајкман назвао *Римленд*.

У процесу пружања активног отпора евентуалној совјетској експанзији у европском делу *запречног прстена*, САД су 4. априла 1949. године, формирале Северноатлантски пакт (North Atlantic Treaty Organisation - NATO) као трансатлантску спону која је везивала Северну Америку са Западном Европом. Макиндеров геополитички концепт Средишњег океана који је садржао три основна елемента „мостобран у Француској, ушанчени аеродром у Британији и резерву обучене радне снаге, агрокултуре и индустрије у индустрије у источном делу САД и Канаде“²⁹ био је теоријски темељ за касније формирану Северноатлантски пакт, који је у потпуности представља остварење његовог стратегијског концепта из 1943. године.

Након формирања НАТО који се тицао европске одбрамбене политике, било је потребно увезати *запречни прстен* са новим савезништвима, како би цели макрорегион *Унутрашњег полумесеца* (Римленд) био јединствени фронт против совјетске експанзије на којем се водила кључна хладноратовска борба за контролом над Евроазијом. Тако је на западу Евроазије, кључну улогу у супротстављању совјетском продору на запад Европе имао НАТО, на Блиском Истоку сличну намену, мада ни близу толико значајну, имао је ЦЕНТО (*The Central Treaty Organization - CENTO*), у југоисточној Азији СЕАТО (*The Southeast Asia Treaty Organisation - SEATO*), док су Аустралија и Нови Зеланд своје безбедоносно савезништво са САД остварили преко АНЗУС (*The Australia, New Zealand, United States Security Treaty - ANZUS*). САД су

28 У хладноратовским речником речено „обуздавање“ Хартленда.

29 Mackinder H.: „The Round the World and the Winning of the Peace“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p 204.

захваљујући овим савезништвима³⁰ на подручју евроазијског Римленда успеле да обуздају СССР као водећу копнену силу и да јој не допусте да искористи стратешку предност контроле над Хартлендом.

За „ревалоризацију“ класичних геополитичких концепција и категорија, попут Хартленда и Римленда, у атомској ери заслужан је Колин Греј, који је имао потпуно афирмативан став према Макиндреровој Хартленд теорији. Греј сматра да се целокупни ривалитет две суперсиле „може оарактерисати као борба између Хартленд суперсиле која је суштински затворена унутар копна (*landlocked*) и суштински маритимно зависне (у безбедоносној перспективи) острвске суперсиле, за контролу/ускраћивање контроле евроазијско-афричких римленда.“³¹ Греј је у жеку Хладног рата написао веома утицајну књигу *Геополитика, нуклеарне ере: Хартленд, Римленди и технолошка револуција* (1977. године) у којој даје традиционалну геополитичку концепцију, у смислу „1. Контрола над Светским острвом Евроазије-Африке уз помоћ једне силе, на дужи рок, значила би контролу над светом; 2. Копнена и поморска моћ сусрећу се/сударају на евроазијским-афричким римлендима и граничним морима. Контрола острвске моћи над ободним земљама и граничним морима није синоним са контролом над Светским острвом, али она значи ускраћивање могуће глобалне хегемоније хартленд сили.“³²

Побројани Грејови принципи јасно показују да је Макиндрерово геополитичко учење било „угаони камен“ за све хладноратовске концепције. Колин Греј је био један од ретких савремених аутора који је то признао. Пред сами крај Хладног рата, Колин Греј, као водећи теоретичар изјављује: „стратегije се могу разликовати, али принципијелни циљ политике националне безбедности САД треба да буде спречавање Совјетског Савеза да постигне делотворну хегемонију над Евроазијом.“³³ Био је то директно или индиректно ехо Макиндрерове геополитичке замисли изречен на размеђу 19. и 20. века.

30 Ова фаза Хладног рата се често назива и фаза пактоманије.

31 Gray C.: *The Geopolitics of the Nuclear ERA: Heartland, Rimlands and Technological Revolution*, Crane, Russak & Company, New York, 1977, p. 14.

32 Ibidem, p. 15.

33 Gray C.: *The Geopolitics of Super Power*, University Press of Kentucky, Lexington, 1988, p. 72.

Макиндрова геополитичка концепција о геостратегијској важности Светског острва за глобалну доминацију била је потврђена у теорији и пракси Хенрија Кисинџера. Он је био велики поборник политике која би спречила појаву евроазијског хегемона. Са друге стране, истрајно је радио на одржавању баланса на глобалном и регионалном нивоу, и то у реалполитичком духу, чије је велики заговорник био. Након Хладног рата он је написао књигу врло провокативног назива *Да ли је Америци потребна спољна политика (Does America Need a Foreign Policy)*, где је отворено упозорио да би „непријатељски азијски блок удружујући најбројније нације света и огромне ресурсе са неким од најприлежнијих народа, био несасвим са америчким националним интересом. Због тога Америка мора да задржи присуство у Азији, и њен геополитички циљ мора остати спречавање азијског срастања у ненаклоњени блок (што се највероватније може десити под туторством једне од њених главних сила).“³⁴ Кисинџер је ову анализу – препоруку написао 2001. године, а та препорука је сасвим у духу са Макиндровом концепцијом изложеном пре скоро стотину година у тзв. Осовинском чланку.

Међутим, ако би требало да се издвоји аутор који је у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратегијској мисли рехабилитовао класични геополитички приступ, а који је по концепту најсличнији учењу Хелфорда Макиндрера, био је то, свакако, Збигњев Бжежински. Он је једна од „икона“ Хладног рата и политике обуздавања, посебно у завршној фази хладноратовског сукоба. Његово најзначајније дело *Велика шаховска табла* има нескривени геополитички и геостратегијски приступ, чак би се могло рећи, да је написано у духу највећих класичних геополитичких анализа са почетка 20. века.

Бжежински улогу Евроазије у светској политици на прагу 21. века недвосмислено посматра кроз Хартленд теорију, сматрајући је за „...шаховску таблу на којој се наставља вођење битке за светски примат.“³⁵ У анализи глобалног значаја евроазијске шаховске табле, Бжежински се осврће и на

34 Кисинџер Х.: *Да ли је Америци потребна спољна политика*, Београдско машинско-графичко предузеће, Београд, 2003, стр. 112.

35 Бжежински З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001, стр.7.

геополитичку димензију хладноратовског сукоба када каже: „У извесном виду, сукоб између Сједињених држава и Совјетског савеза представљао је остварење најдражих теорија геополитичара: водио се између водеће светске поморске силе, која је била доминантна на Атлантику и на Пацифику, и водеће светске копнене силе која је заузимала простор у срцу Евроазије (кинско-совјетски блок обухватао је простор који неодољиво подсећа на простор Монголског царства). Геополитичка димензија није могла бити јаснија: Северна Америка против Евроазије, а свет се добијао као награда. Победник би истински доминирао читавим светом.“³⁶

На срећу, сматра Бжежински, Евроазија је сувише велика да би била политички јединствена, јер стратегијски изазов за САД настаје ако би се све ове појединачне силе сјединиле у неку коалицију, пошто „кумулативно евроазијска моћ увелико превазилази америчку.“³⁷ Зато Евроазија и остаје, према Бжежинском, шаховска табла на којој се води борба за светски примат. У својој анализи он наводи да једини начин како би се спречила евроазијска хегемонизација (доминација) јесте држати овај мегаконтинент у стању политичке размрвљености. Ту стратешку фрагментацију Евроазије, Бжежински назива *геополитички плурализам*. Према тој концепцији, држање евроазијске територије у раздробљеном стању требало би да обезбеди да ни једна појединачна сила или коалиција не контролише овај геополитички простор. САД су након Хладног рата оствариле пуни међународни примат, тако што је њихова моћ директно пројектована на три периферије евроазијског континента, сматра Бжежински. Ако ово његово запажање преведемо у Макиндерову фразологију добијамо једначину у којој је водећа поморска сила остварила доминацију у Евроазији контролишући *Унутрашњи или маргинални полумесеци*.

Бжежински, затим, наводи државе које на геостратегијској карти Евроазије имају велики значај за САД, делећи их у две групе: геостратегијске играче и геополитичке стожере. У геостратегијске играче Бжежински сврстава Француску, Немачку, Русију, Кину и Индију, а међу геополитичке стож-

36 Ibidem, стр. 11.

37 Ibidem, стр. 36.

ере – Украјину, Азербејџан, Јужну Кореју, Турску и Иран. Све побројане држава као геостратегијски играчи и као геополитички стожери се налазе у Макиндреровој зони *Унутрашњег или маргиналног полумесеца*, који је, по његовој Хартленд теорији, бојиште за евроазијску доминацију.

Бжежински експлицитно спомиње Макиндера само једном на почетку књиге, додуше као једног од најистакнутијих геополитичара, зачетника расправе о евроазијској доминацији која је предуслов за светски примат. Концепцијска блискост између ова два англо-америчка геополитичара је несумњива, иако њихове концепције дели скоро један век. Макиндер је почетком 20. века профетски одредио примарни циљ англо-саксонске геостратегије кроз спречавање доминације појединачне силе или коалиције над евроазијском копненом масом. Бжежински је ову Макиндрову концепцију ставио у савремени контекст постхладноратовског света у којем су САД као највећа поморска сила тријумфовале над копненом суперсилом коју је представљао СССР.

Распад СССР је створио геополитички хаос на великом делу Евроазије, за који Бжежински каже: „ова нова и замршена геополитичка ситуација представља највећи изазов за Америку“³⁸. Сходно томе, дугорочни амерички задатак биће спречавање обнављања руске евроазијске империје која би могла да оспори амерички примат у Евроазији. Потпуно исти геостратегијски задатак је 1904. године поставио Хелфорд Макиндер, с том разликом што је руска евроазијска империја била супростављена британским империјалним циљевима у Евроазији.

Макиндрово завештање

Из свега наведеног може да се закључи како од Макиндера до Бжежинског англо-америчка геополитичка и геостратегијска мисао има само један примарни задатак – сузбијање појаве аутохтоног хегемона у Евроазији. У томе и јесте величина Макиндреве мисли, која је, упркос промени глобалних политичких, економских и војних услова, и даље остала једнако релевантна. Колики је значај његове концепције копнене моћи у геополитици и геостратегији најбоље

38 Ibidem, стр. 85.

се види кроз утицај који је остварила кроз време, као и однос критике према њој. Хартленд теорија представља прави пример *велике теорије (grand theory)* која већ више од једног века опстаје у геополитици и успешно одолева критици која је и данас интензивна као пре стотину година. Критизерски однос према Макиндеровом учењу најчешће је резултат погрешне интерпретације, парцијалног читања и необјективног односа према геополитици уопште.

Макиндрове идеје носе у себи „ванвременски“ садржај, о коме Колин Греј, као један од највећих савремених ауторитета англо-америчке геостратегијске мисли каже: „скорашње критике Макиндрове теорије тврде да не постоје „ванвременске истине“ у светској политици, ја сам сагласан са том тврдњом осим када је у питању Хартленд теорија.“³⁹

Макиндрово завештање је несумњиво преживело тест 20. века, који је био најсуровија историјска проба његових идеја. Данас је готово незамислива било каква геополитичка дискусија која не користи Макиндрову терминологију. Иако многи савремени аутори неће цитирати Макиндрове замисли у својим радовима, његов метод је константа у готово свим англо-америчким радовима који се баве геополитиком или геостратегијском анализом, било у афирмативном или критичком смислу. Учења Макиндера, Мехена и Спајкмена представљају три стуба англо-америчке класичне геополитичке мисли, која је оставила неизбрисив утицај на развој геополитичке мисли уопште.

39 Gray C.: *In defence of the Hartland: Sir Hakford Mackinder and his critics a hundred years on*, in Blouet B.: *Global Geostrategy: Mackinder and Defence of the West*, op.cit., p. 31.

Zeljko M. Budimir

**MACRO-REGIONAL GEOPOLITICAL
STRUCTURING OF THE WORLD:
ACTUALITY OF MACKINDER'S
HEARTLAND CONCEPTION**

Summary

Hartland's theory is a classical geopolitical doctrine which was formulated by a British Helford Mackinder more than a century ago. This geopolitical theory is considered as one of the most important geopolitical doctrines in general, whose actuality is a constant more than hundred years. The basic structure of the doctrine of land power is given in Mackinder's doctrine, which has essentially influenced the approach in the scope of foreign policy of the sea countries toward euroasian countries, and especially on the determination of the relations between the UK and the USA toward Russia. The key constants of the angloamerican geopolitical and geostrategical opinion are largely the product of the doctrine of land power of H. Mackinder. Mackinder in his geopolitical opus has announced in a prophetic way the main geopolitical and geostrategical challenges to the land power in the 20th and 21th century. Hartland's theory represents in the geopolitical analysis a reference point from Nicholas Spykeman to Robert Kaplan.

Key words: geopolitics, geostrategy, land power, axial region, buffer zone.

Литература

- Арон, Рејмон: *Мир и рат међу нацијама*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001.
- Blouet, Brian (eds.): *Global Geostrategy: Mackinder and the Defense of the West*, Frank Cass, London and New York, 2005.
- Бжежински, Збигњев: *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица, Романов Бања Лука, 2001.
- Вуковић, Небојша: *Логика империје, Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас – Нација прес, Београд, 2007.
- Gray, Colin: *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolution*, Crane Russak, New York, 1977.
- Дугин Александар: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин Александар: *Основи Геополитике – просторно мислити*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Кисинџер, Хенри: *Да ли је Америци потребна спољна политика*, БМГ, Београд, 2003.
- Mackinder, Halford: *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Макинџер, Хелфорд: *Демократски идеали и стварност*, Метафизика, Београд, 2009.
- Mackinder, Halford; *Britain and the British Seas*, D. Appleton and Company, 1902.
- Mackinder, Halford: *The Geographical Pivot of History*, у (Additional Papers), *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Mackinder, Halford: *The Round World and Winning of the Peace*, у (Additional Papers), *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Mahan, Alfred: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660 – 1783*, Pelican Publishing Company, Gretna, 2003.

- Parker, William: *Mackinder: Geography as an Aid to Statecraft*, Clarendon press, Oxford, Sydney, 1982.
- Sempa, Francis: *Mackinder's World*, American Diplomacy, www.unc.edu
- Spykman, Nycholas: *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942.
- Степић, Миломир: „Појмовник геополитике“, *Геополитичка раскривања*, бр. 1/2000, Београд, 2000.
- Hooson, David: *A New Soviet Heartland*, University of British Columbia, New York, 1964.
- Cohen, Saul: *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publisher, London – New York, 2003.

Resume

The paper titled “Macro – Regional Geopolitical Structuring of the World – Topicality of Mackinder’s Heartland Concept” is aimed at making the reader familiar with the basic theses of one of the most significant geopolitical doctrines, which emerged at the beginning of 20th century. The permanency of geopolitical and geostrategic interests always exists, especially with big powers. In that sense, the geopolitical doctrine which has had a crucial influence on the foreign-policy approach of maritime states, especially Great Britain and the USA towards Euro-Asian countries, especially toward Russia, is deemed significant. The relation between the maritime and land powers which Mackinder made a concept of through his Heartland theory one century ago has not lost its topicality today, either, irrespective of the technological advancement of mankind and altered circumstances of international relations. In this paper, the author analyzes exactly the key constants in the Anglo-American geopolitical and geostrategic opinion, which are, to a great extent, the legacy of Halford Mackinder’s doctrine of the land power. Halford Mackinder’s, Alfred Mahan’s and Nicholas Spykeman’s teachings represent the three pillars of the contemporary Anglo-American geopolitical and geostrategic thought.

Овај рад је примљен 2. јула 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. августа 2012. године.